

JEL: L11, L66, Q02, Q18

**Оксана Зеркіна¹, Оксана Нікішина², Світлана Бондаренко³,
Оксана Маковоз⁴, Наталія Дурбалова⁵**

¹Міжнародний гуманітарний університет

²Державна установа «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень
НАН України»

³Національний авіаційний університет

⁴Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

⁵Одеська національна академія харчових технологій
Україна

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНОЇ ЛОГІСТИКИ НА РИНКУ ХЛІБА ТА ХЛІБОБУЛОЧНИХ ВИРОБІВ УКРАЇНИ

Мета. Метою дослідження є обґрунтування впливу інституційних трансформацій на формування відтворювальної логістики хлібного ринку України в розрізі сфер регламентованого, частково й нерегламентованого товароруху, їх взаємодій і зв'язків, а також розробка механізму інституційного забезпечення відтворювальної логістики ринку з урахуванням європейського досвіду.

Методологія / методика / підхід. Під час дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: монографічний (при дослідженні теоретичних і методологічних засад формування відтворювальної логістики ринку хліба та хлібобулочних виробів); аналіз рядів динаміки (розрахунок показників виробництва хліба й борошна у розрізі різних сфер товароруху); метод порівняння (оцінка економічних показників різних сфер і ланок ринкового ланцюга); структурний аналіз (оцінка структури доданої вартості продукції); індексний метод (оцінка цінних індексів хлібної продукції та індексів заробітної плати); експертний метод (для визначення обсягів виробництва продукції у сферах частково й нерегламентованого товароруху); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків). Вихідною базою дослідження стали дані Державної служби статистики України, аналітичних видань, експертні оцінки фахівців ринку.

Результати. Запропоновано методичний підхід до діагностики обігу продукції у сферах регламентованого, частково й нерегламентованого товароруху переробних ланок ринкового ланцюга на основі синтезу статистичних й експертних методів, а також методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки. Використовуючи цей підхід, встановлено тенденцію істотного скорочення обсягів виробництва хліба у сфері регламентованого товароруху, динамічне зростання споживання хліба у сферах частково й нерегламентованого товароруху, міжланкову взаємодію трьох сфер суміжних ланок (виробництва борошна та хліба) ринкового ланцюга. Доведено, що інституційні трансформації були несистемними та одиничними, не забезпечили відтворювально-логістичний розвиток переробних ланок ринкового ланцюга та підтримку споживчої ланки. Розроблено структурну модель інституційного забезпечення відтворювальної логістики хлібного ринку, орієнтовану на інтеграцію «тіньових» сегментів до сфери регламентованого товароруху та більш паритетний перерозподіл доданої вартості між ланками ринкового ланцюга.

Оригінальність / наукова новизна. Уперше обґрунтовано теоретико-методичний підхід до оцінки трансформаційного впливу формальних інститутів на логістичні процеси товарних ринків шляхом декомпозиції ланкових потокових процесів за сферами регламентованого, часткового регламентованого та нерегламентованого товароруху та комплексної оцінки напрямів взаємодії й обсягів товароруху цих сфер за складовими ланками ринкових ланцюгів, що дозволяє визначити вплив сучасних тенденцій «мінізації» на функціонування логістичних ланцюгів товарних ринків, проблемні місця та «пастки» в їх інституційному забезпеченні.

Практична цінність / значущість. Результати дослідження мають важливу практичну цінність для органів державної влади при регулюванні соціально значущого ринку хліба. Здійснено розрахунки обсягів виробництва хліба й борошна у сферах частково й нерегламентованого товароруху, які дають змогу виявити латентні тенденції розвитку суміжних ринків, інституційні чинники впливу на зростання їх «тіньових» сегментів, обсяги податкових і відтворювальних втрат. Запропонована модель інституційного забезпечення відтворювальної логістики може бути використана державними органами влади в ході реформування інституційного механізму регулювання хлібного ринку України.

Ключові слова: ринок хліба та хлібобулочних виробів, ланцюг ринку, сфери регламентованого та нерегламентованого товароруху, міжланкові взаємодії, інституційні трансформації, інституційний механізм.

**Oksana Zerkina¹, Oksana Nikishyna², Svitlana Bondarenko³,
Oksana Makovoz⁴, Natalia Durbalova⁵**

¹International Humanitarian University

²State Institution “Institute of Market and Economic & Ecological Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine”

³National Aviation University

⁴National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”

⁵Odessa National Academy of Food Technologies
Ukraine

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR FORMATION OF REPRODUCTIVE LOGISTICS ON THE BREAD AND BAKERY MARKET OF UKRAINE

Purpose. The purpose of the study is to substantiate the impact of institutional transformations on the formation of reproducible logistics of the grain market of Ukraine in terms of spheres of regulated, partially and unregulated trade, their interactions and connections, as well as the development of a mechanism for institutional support of reproducible market logistics, taking into account European experience.

Methodology / approach. During the research, general scientific and special research methods were used, namely: monographic (when studying the theoretical and methodological foundations of the formation of reproducible logistics of the bread and bakery products market); analysis of dynamics series (calculation of indicators of bread and flour production in the section of different spheres of trade); method of comparison (estimation of economic indicators of various spheres and links of the market chain); structural analysis (estimation of the structure of added value of products); index method (estimation of price indices of grain products and wage indices); expert method (for determining the volumes of production in the spheres of partly and unregulated trade); abstract-logical (theoretical generalizations and formulation of conclusions). The

information base of the study was the data of the State Statistics Service of Ukraine, analytical publications, and expert assessments of market specialists.

Results. A methodical approach to the diagnosis of product circulation in the spheres of regulated, partially and unregulated goods movement of processing links of the market chain is proposed, based on the synthesis of statistical and expert methods, as well as the methodology for determining the main indicators of food safety. Using this approach, a trend of a significant reduction in the volume of bread production in the sphere of regulated commodity movement, a dynamic growth of bread consumption in the spheres of partially and unregulated commodity movement, inter-link interaction of three spheres of adjacent links (production of flour and bread) of the market chain was established. It was proved that the institutional transformations were unsystematic and isolated, did not ensure the reproductive and logistic development of the processing links of the market chain and the support of the consumer link. A structural model of institutional support for the reproduction logistics of the grain market was developed, focused on the integration of “shadow” segments into the sphere of regulated goods movement and a more equitable redistribution of added value between the links of the market chain.

Originality / scientific novelty. For the first time, a theoretical and methodological approach to the assessment of the transformational influence of formal institutions on the logistics processes of commodity markets is substantiated by the decomposition of link flow processes by spheres of regulated, partially regulated and unregulated commodity traffic and a comprehensive assessment of the directions of interaction and volumes of commodity traffic of these spheres by component links of market chains, which allows determining the influence of modern trends of “shading” on the functioning of logistics chains of commodity markets, problem areas and “traps” in their institutional provision.

Practical value / implications. The results of the study have important practical value for state authorities in regulating the socially significant bread market. Calculations of the production volumes of bread and flour in the spheres of partially and unregulated trade are carried out, which make it possible to identify latent trends in the development of adjacent markets, institutional factors influencing the growth of their “shadow” segments, the volumes of tax and reproductive losses. The proposed model of institutional provision of reproductive logistics can be used by state authorities in the course of reforming the institutional mechanism for regulating the grain market of Ukraine.

Key words: market of bread and bakery products, market chain, areas of regulated and unregulated trade, inter-link interactions, institutional transformations, institutional mechanism.

Постановка проблеми. У сучасних умовах системної кризи динамічно зростає «тіньовий» сектор національної економіки, про що свідчать аналітичні розрахунки Міністерства економіки України. Так, у січні–березні 2020 р. рівень «тіньової» економіки становив 31 % від обсягу офіційного ВВП. У секторальному вимірі рівень «тінізації» у сільському господарстві зріс із 22 % у січні–березні 2019 р. до 26 % в аналогічному періоді 2020 р., переробній промисловості – з 25 до 41 %, оптовій і роздрібній торгівлі – з 20 до 36 %, транспорті – з 36 до 54 % відповідно [1]. Сучасні тенденції «тінізації» істотно впливають на відтворювально-логістичні процеси товарних ринків, генерують структурні дисбаланси в ланцюгах вартості, що зумовлює необхідність їх теоретико-методичного дослідження.

Проблема розвитку «тіньових» сфер у базових ланках ланцюга українського ринку хліба та хлібобулочних виробів (далі – ХББВ) набула особливої актуальності в сучасних кризових умовах. Ринок ХББВ є

стратегічним ринком держави, що забезпечує її продовольчу безпеку. Україна володіє достатнім потенціалом для виробництва всієї номенклатури ХХБВ тривалого й нетривалого зберігання, однак він є нереалізованим. Потужності промислових хлібопекарських підприємств завантажені в середньому на 30–40 %, їх кількість й обсяги випуску перманентно знижуються, натомість динамічно зростають «тіньові» сфери ринку. Трансформація інституційного середовища, реформування старих і створення нових інститутів покликані забезпечити відтворювально-логістичний розвиток хлібного ринку України. Водночас на практиці виникають інституційні «пастки», як наслідок деструктивного впливу локальних інституційних змін на функціонування ланок ринкового ланцюга (сировинної, виробничої, торговельної та споживчої).

Таким чином, актуалізуються завдання розробки теоретико-методичних засад діагностики обігу продукції у сферах регламентованого й нерегламентованого товароруку на основі синтезу різних методів, емпіричних досліджень процесів розвитку і взаємодії тіньових «сфер» суміжних ланок ринкового ланцюга, обґрунтування інституційних механізмів відтворювально-логістичного розвитку хлібного ринку України. Указані завдання узгоджуються з ключовими орієнтирами Національної економічної стратегії на період до 2030 р., зокрема, забезпечення вільної та чесної конкуренції на ринках, рівного доступу для бізнесу, інституційної спроможності держави [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи теоретичні й прикладні аспекти системи продовольчої безпеки держави, автори статті [3] довели, що важливою передумовою її формування є створення сприятливого інституційного середовища та розвинутої інфраструктури продовольчого ринку. В умовах посилення загроз світовій продовольчій безпеці загострилася проблема доступу споживачів до продовольчих ресурсів у деяких країнах, зокрема, Африки, вирішення якої дослідники [4; 5] вбачають у розбудові регіональної логістики та стратегічних ланцюгів агропродовольчих товарів.

Розвиток продовольчих ринків чинить значний вплив на функціонування різних ринків товарів і послуг в економічній системі, що доводять іноземні учені. Так, М. Kaltalioglu та U. Soytas дослідили взаємозалежність волатильності від ринку нафти до ринків продовольства й сільськогосподарської сировини [6]. Теоретичні та прикладні засади функціонування та взаємодії аграрного й продовольчого секторів у ринковій економіці розробив М. Tracy [7]. R. J. Sexton і M. Zhang у своїх дослідженнях звернули увагу на існування ринкової влади сектора харчового маркетингу та розробили «модель каналу продовольчого ринку для вивчення влади як покупця (олігопсонія), так і продавця (олігополія), а також потенційного впливу послідовної ринкової влади на кількох етапах ринкового каналу на величину та розподіл економічного добробуту» [8].

Дослідження ринків продовольчих товарів масового попиту, у т. ч. хліба та хлібобулочних виробів, нерозривно пов'язані з проблематикою розвитку торговельного та споживчого секторів ринків. Так, Е. Peter і M. Weisz

дослідили тенденції й проблеми розвитку сектору торгівлі продуктами харчування та довели, що формування в Угорщині «ланцюгів малих роздрібних торговельних мереж робить їх здатними конкурувати з великими компаніями» [9]. У працях [10; 11] учені вивчили поведінку споживачів харчових продуктів, а також обґрунтували доцільність застосування методу сегментації, який може надати інформацію про ставлення споживачів до різних товарів.

Сучасні логістичні підходи до ринкових досліджень можна розділити на три групи: маркетинговий, кооперативний і відтворювальний. Так, В. S. Fugate у своїй праці [12] переосмислила ринкову орієнтацію як процес і дослідила ринкову орієнтацію в межах логістичної функції. R. Bilovol й A. Chaikina запропонували «показники оцінки маркетингової логістики на підприємствах агропромислового комплексу на основі системи збалансованих показників» [13]. Кооперативний підхід до формування ефективних логістичних ланцюгів агропродовольчого ринку розкрито в працях [14; 15].

Відтворювальний підхід базується на використанні показника доданої вартості для оцінки глобальних ланцюгів вартості. Так, L. Rivera-Basques використав «мультирегіональну модель витрат і випуску (MRIO) для оцінки внутрішньої та зовнішньої доданої вартості у відсотках від загального національного експорту» [16]. Водночас на державному рівні можливості застосування показника доданої вартості для оцінки доданої вартості в ланцюгах товарних ринків є недостатньо дослідженими.

Українські вчені в ході досліджень ринку ХХБВ нетривалого зберігання фокусують увагу на проблемах скорочення обсягів промислового виробництва хліба, динамічного зростання «тіньових» сфер обігу сировини й готової продукції, погіршенні якості хлібобулочних виробів, необ'єктивному перерозподілі доданої вартості між ланками ринкового ланцюга [17–22]. Так, О. В. Бокій дослідила динаміку цін у логістичному ланцюзі «зерно – борошно – хліб» та визначила економіко-організаційні неузгодженості, провела міждержавні порівняння цін на хліб та купівельної спроможності населення [17; 18]. Н. Коваль обґрунтував доцільність упровадження «профільного закону» для регулювання відносин між суб'єктами різних ланок ланцюга ринку хліба та хлібобулочних виробів [19]. Л. Коваленко у своїй праці обґрунтовує необхідність державного регулювання українського ринку ХХБВ «у зв'язку зі значним тіньовим сегментом ринку, проявами нечесної конкуренції, а також збільшенням собівартості продукції, зниженням платоспроможності населення» [20]. Проблема динамічного зростання «тіньових» сфер у ланках виробництва борошна та хліба логістичного ланцюга дослідили фахівці та керівники профільних інституцій ринку [23–25]. Одним із головних чинників формування «тіньових» сфер товарних ринків є інституційні, природу яких в аграрному секторі ґрунтовно дослідили М. Малік і О. Шпикуляк [26].

Незважаючи на опрацювання тематики сучасного стану ланцюгів агропродовольчих ринків, у т. ч. хліба та хлібобулочних виробів, недостатньо дослідженими залишаються питання взаємодії «тіньових» сфер переробних

ланок ланцюга ринку ХББВ, трансформаційного впливу інституцій на відтворювально-логістичний розвиток складових ланок ринкового ланцюга. Також потребують обґрунтування нові інституційні механізми державного впливу на збалансований розвиток соціально значущого товарного ринку в умовах економічної турбулентності.

Мета статті – обґрунтування впливу інституційних трансформацій на формування відтворювальної логістики хлібного ринку України в розрізі сфер регламентованого, частково й нерегламентованого товароруху, їх взаємодій і зв'язків, а також розробка механізму інституційного забезпечення відтворювальної логістики ринку з урахуванням європейського досвіду.

Матеріал і методи. Методологічним базисом дослідження є теорія і методологія відтворювальної логістики товарних ринків, цільовим орієнтиром якої є оптимізація загальної ринкової доданої вартості та забезпечення розширеного відтворення товарних, фінансових та інформаційних ресурсів у складових ланках ринкових ланцюгів. Для діагностики обігу продукції у сферах регламентованого й частково / нерегламентованого товароруху використано методи економічної статистики, експертних оцінок та методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [27]. Під час дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: монографічний, аналіз рядів динаміки, метод порівняння, структурний аналіз, індексний та абстрактно-логічний методи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці, фахівці та експерти ринку хліба та хлібобулочних виробів наголошують, що формування відтворювальної логістики цього ринку стримує функціонування «тіньових» сфер у сировинних і виробничих ланках ринкового ланцюга. При цьому «тіньові» сфери є неоднорідними, їх можна розділити на сферу частково регламентованого товароруху та сферу нерегламентованого товароруху. Для діагностики обігу продукції в «тіньових» сферах ринкового ланцюга використаємо категорії регламентованого, частково регламентованого та нерегламентованого товароруху.

Регламентований товарорух – це процес переміщення матеріальних і відповідних йому інформаційного й фінансового потоків між ланками ринкових ланцюгів у відповідності до вимог технічних стандартів, установлених правил, процедур, а також чинних інститутів (національних і міжнародних). У логістичних ланцюгах відбувається регламентація якісних і кількісних параметрів матеріального потоку, графіків постачань, відносин між суб'єктами різних ланок, а також інституційне регламентування поточкових процесів відповідно до вітчизняних і світових (для міжнародного товароруху) нормативно-правових документів. Суб'єкти ринкових ланцюгів, що здійснюють діяльність у сфері регламентованого товароруху, як правило, виконують вимоги всіх технічних стандартів й інститутів, є відповідальними платниками податків і зборів. Обсяги сфери регламентованого товароруху можна визначити за офіційними даними Державної служби статистики України.

Частково регламентований товарорух – це процес міжланкового переміщення в ринкових ланцюгах товарно-фінансових потоків, який частково відповідає вимогам чинних технічних стандартів, логістичних правил і процедур, національних і міжнародних інститутів. На практиці проявом діяльності суб'єктів цієї сфери є часткові виплати офіційної заробітної плати, соціального внеску, податкових платежів, а також певні відхилення від технічних стандартів, технологій випуску продукції тощо. Суб'єкти ринкових ланцюгів, що розгортають діяльність у сфері частково регламентованого товароруху, з одного боку, отримують додатковий прибуток і переваги в ціновій конкуренції із учасниками сфери регламентованого товароруху, з іншого, генерують втрати для держави та населення.

Нерегламентований товарорух – це процес міжланкового переміщення в ринкових ланцюгах товарно-фінансових потоків, який не відповідає вимогам чинних технічних стандартів, правил і процедур, а також нормативно-правових документів. Учасники сфери нерегламентованого товароруху, як правило, не є платниками податків і соціального внеску, вони не складають статистичної звітності, не дотримуються технічних стандартів якості продукції, яку реалізують, в основному, на локальних стихійних ринках. Крім податкових втрат для держави, функціонування сфери нерегламентованого товароруху в ринкових ланцюгах значно обмежує можливості відтворювального розвитку суб'єктів сфери регламентованого товароруху, негативно впливає на якісні параметри товаропотоку, відтак, на безпеку продукції для споживачів, як одного із індикаторів продовольчої безпеки держави. Визначити обсяги сфер частково / нерегламентованого товароруху можна методами експертних оцінок та альтернативними методами.

Для дослідження потокових процесів у ланцюзі ринку ХББВ у площині трьох сфер регламентації товароруху доцільно сформулювати такі робочі гіпотези:

Гіпотеза 1: у ланцюзі українського ринку ХББВ сфери регламентованого, частково регламентованого та нерегламентованого товароруху суміжних переробних ланок (виробництва борошна та хліба) взаємодіють між собою, формуючи динамічну систему міжланкових взаємодій і зв'язків.

Гіпотеза 2: інституційне забезпечення розвитку переробної та торговельної ланок ланцюга ринку ХББВ чинить трансформаційний вплив на функціонування усіх трьох сфер товароруху та стимулює зростання обсягів сфер частково / нерегламентованого товароруху в ланці виробництва хлібобулочних виробів нетривалого зберігання в Україні.

Верифікацію цих гіпотез проведено шляхом емпіричних досліджень. На першому етапі визначено загальний обсяг двох «тіньових» сфер у ланці виробництва хліба як різницю між розрахунковим обсягом ємності внутрішнього ринку хліба відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки № 1379 [27], та обсягом виробництва ХББВ за офіційними статистичними даними. Результати проведених авторами розрахунків представлено в табл. 1.

Таблиця 1

**Динаміка обсягів виробництва хліба та хлібобулочних виробів
у сферах регламентованого та нерегламентованого товароруху, тис. т**

Показники	Роки								2020 р. у % до 2005 р.
	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1. Середньорічна чисельність населення України, тис. осіб	47281	45963	42911	42738	42485	42270	42026	41745	88,3
2. Фактичне споживання хлібних продуктів, кг/особу	123,5	111,3	103,2	101,0	100,8	99,5	97,6	96,6	78,2
3. Споживання ХХБВ населенням України (ємність ринку за методикою №1379)	5839	5116	4428	4317	4282	4206	4102	4033	69,1
4. Офіційний обсяг виробництва ХХБВ (сфера регламентованого товароруху)	2264	1808	1232	1160	1073	975	893	750,3	33,1
5. Сумарний обсяг виробництва ХХБВ у сферах частково регламентованого та нерегламентованого товароруху	3575	3308	3196	3157	3210	3231	3209	3282	91,8
у % до споживання	61,2	64,7	72,2	73,1	75,0	76,8	78,2	81,4	X

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [28].

За даними Державної служби статистики України, за 2005–2019 рр. зменшення середньорічної чисельності населення України на 11,7 % супроводжувалося скороченням обсягів хлібного виробництва на 66,9 %, при цьому показник випуску ХББВ на одну особу зменшився з 48 до 18 кг/особу (у 1990 р. він досягав 141 кг/особу), що не відповідає дійсності. Розрахунок фактичної ємності хлібної ланки вітчизняного ланцюга ринку зернових і хлібних продуктів на основі індикатора фактичного споживання хлібних продуктів населенням за Методикою № 1379 [27] дозволяє визначити загальний обсяг виробництва хліба у сферах частково регламентованого та нерегламентованого товароруху в релевантній ланці (табл. 1). У 2020 р. сукупний обсяг виробництва ХББВ у цих двох сферах досягнув 3,3 млн т або 81,4 % від загального обсягу споживання хлібних продуктів населенням України. Незважаючи на скорочення (на 8,2 % порівняно з 2005 р.), питома вага обсягів сфер частково й нерегламентованого товароруху динамічно зростає (із 61,2 до 81,4 %) на фоні перманентного скорочення випуску продукції у сфері регламентованого товароруху хлібної ланки.

Проведені розрахунки на основі Методики № 1379 [27] підтверджуються експертними оцінками фахівців ринку ХХБВ [23–25]. Наявний попит на пшеничне борошно у сфері частково / та нерегламентованого товароруху хлібної ланки стимулював розвиток аналогічних сфер у суміжній борошняній

ланці ринкового ланцюга. На основі синтезу методів експертної оцінки та статистичного аналізу, а також методики визначення ємності внутрішнього ринку окремих продуктів [27], з урахуванням технологічних норм виходу продукції, автори розраховували обсяг випуску борошномельної та хлібобулочної продукції у сферах регламентованого, часткового регламентованого та нерегламентованого товароруху сировинної та виробничої ланок ланцюга українського ринку хліба і хлібобулочних виробів (табл. 2).

Таблиця 2

Міжланковий баланс товароруху в ланцюгу ринку хліба та хлібобулочних виробів України, тис. т

Роки	Ланка 1: Пшениця		Ланка 2: Борошно		Ланка 3: ХХБВ нетривалого зберігання
	тис. т	у % до виробництва	тис. т (вихід 77%)	у % до виробництва	тис. т (вихід 119,62%)
<i>1. Сфера регламентованого товароруху</i>					
2015	1338	5,0	1030	27,8	1232
2016	1259	4,8	970	26,9	1160
2017	1165	4,5	897	25,1	1073
2018	1059	4,3	815	22,8	975
2019	970	3,4	747	21,8	893
2020	815	3,3	627	18,6	750
<i>2. Сумарний обсяг сфер частково й нерегламентованого товароруху*</i>					
2015	3470	13,1	2672	72,2	3196
2016	3427	13,1	2639	73,1	3157
2017	3485	13,3	2683	74,9	3210
2018	3508	14,3	2701	76,8	3231
2019	3484	12,3	2683	78,2	3209
2020	3563	14,3	2744	81,4	3282
<i>2.1. Сфера частково регламентованого товароруху*</i>					
2015	1643	6,2	1265	34,2	1514
2016	1623	6,2	1250	34,6	1495
2017	2233	8,5	1720	48,0	2057
2018	1727	7,0	1330	37,8	1590
2019	1703	6,0	1311	38,2	1568
2020	1768	7,1	1362	40,4	1629
<i>2.2. Сфера нерегламентованого товароруху*</i>					
2015	1827	6,9	1407	38,0	1683
2016	1804	6,9	1389	38,5	1662
2017	1790	6,8	1378	38,5	1152
2018	1781	7,2	1371	39,0	1640
2019	1781	6,3	1372	40,0	1641
2020	1795	7,2	1382	41,0	1653

Примітка. *За даними експертних оцінок фахівців ринку [23–25].

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [28].

За розрахунками, у 2020 р. товаропотоки борошна зі сфери регламентованого товароруху повністю забезпечили промислове виробництво

ХББВ і більшу частину (64 %) потреб сфери частково регламентованого товароруху хлібної ланки; решту її потреб (36 %) забезпечили борошномели з аналогічної сфери суміжної ланки. Товаропотоки сировини для сфери нерегламентованого товароруху хлібної ланки майже порівну надходять зі сфер часткової регламентації (55,4 %) і нерегламентованого товароруху (44,5 %) ланки виробництва борошна (рис. 1).

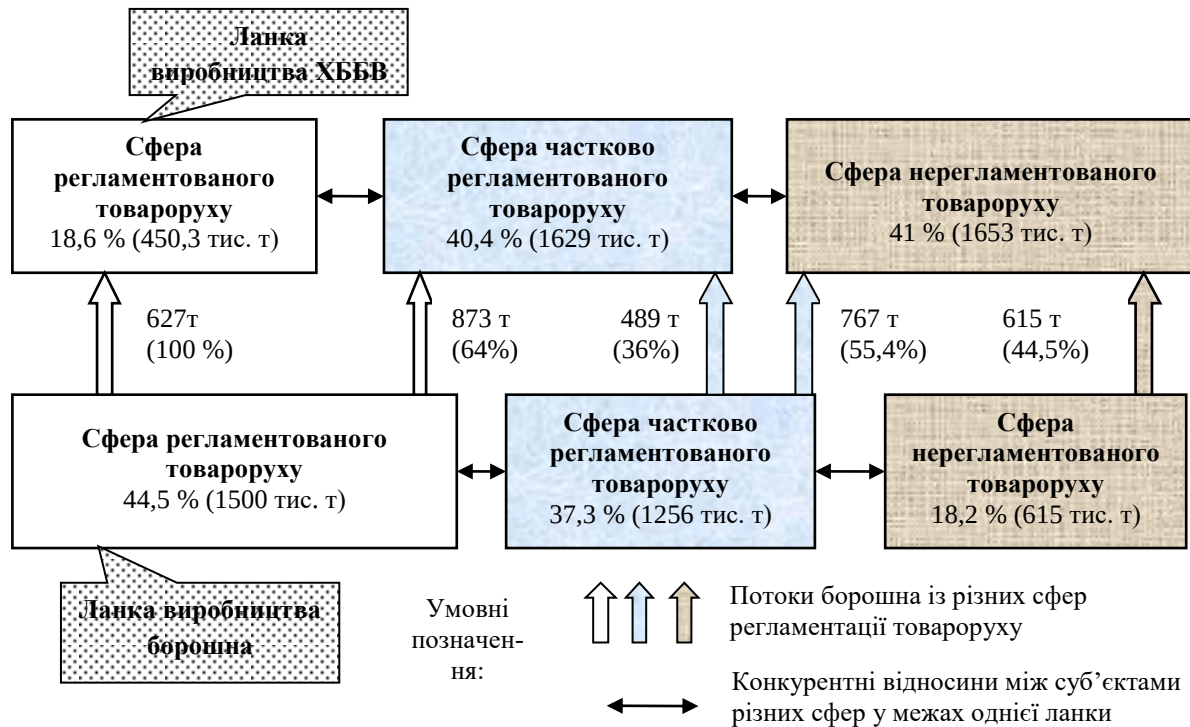

Рис. 1. Напрями взаємодії трьох сфер регламентації товароруху сировинної та виробничій ланок ланцюга ринку ХББВ, 2020 р.

Джерело: укладено авторами за даними табл. 2.

Проведені розрахунки свідчать про різновекторні міжланкові взаємодії суб'єктів трьох сфер регламентації товароруху в сировинній і виробничих ланках ринкового ланцюга (див. рис. 1). Як наслідок, формується складна динамічна система міжланкових зв'язків учасників трьох сфер регламентації товароруху переробних ланок ланцюга.

Взаємодія сфер регламентованого й нерегламентованого товароруху. У ході дослідження встановлено, що перерозподіл регламентаційних сфер у виробничій і сировинній ланках ринкового ланцюга є різним (рис. 2). У ланці виробництва борошна частка сфери регламентованого товароруху становить 44,5 %, сфер частково регламентованого та нерегламентованого товароруху – 25,9 і 29,6 % відповідно. Для цієї ланки притаманна тенденція зростання частки сфери частково регламентованого товароруху (із 23,4 % у 2015 р. до 29,6 % у 2020 р.) за рахунок скорочення питомої ваги інших сфер.

У ланці виробництва ХББВ домінують «тіньові» сфери товароруху – часткової регламентації та нерегламентованого товароруху (40,4 і 41,0 % у 2020 р.), питома вага сфери регламентованого товароруху є порівняно

невеликою (18,6 %), вдвічі меншою аналогічної сфери борошняної ланки. Відтак, обсяги «тіньових» сфер товароруху в хлібній ланці в 1,5 рази перевищують відповідний показник для суміжної ланки, істотно впливаючи на відтворювально-логістичні процеси внутрішнього ринку ХББВ.

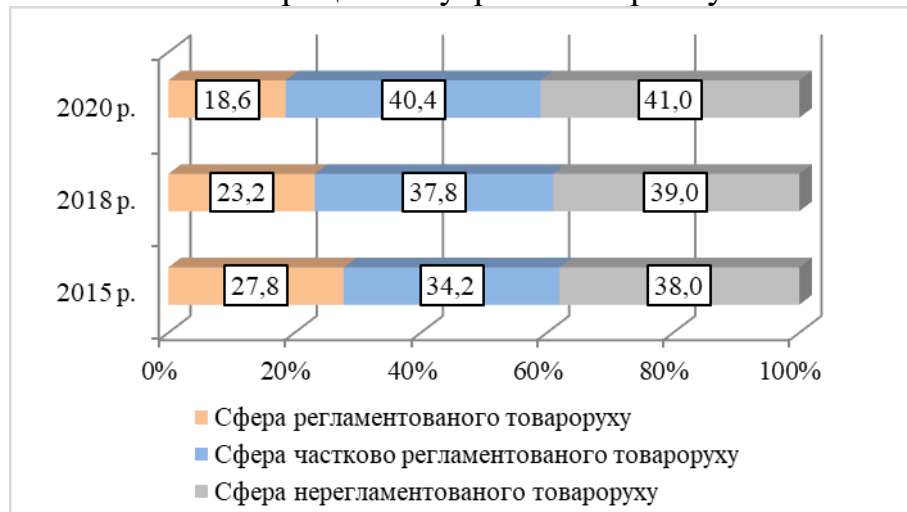

Рис. 2. Розрахункова питома вага трьох сфер регламентації товароруху переробних ланок ланцюга ринку ХББВ у 2020 р., %

Джерело: розраховано авторами за даними статистичних та аналітичних видань [24; 28].

За 2015–2020 рр. у межах ланки виробництва ХББВ відбувається перманентне зростання питокої ваги сфер частково й нерегламентованого товароруху (на 6 і 3 % відповідно) за рахунок скорочення частки сфери регламентованого товароруху (рис. 3). Усередині хлібної ланки загострюється конкурентна боротьба між суб'єктами офіційної та нерегламентованих сфер товароруху. Цінову конкуренту перевагу отримують непромислові виробники хліба, які за рахунок часткового дотримання інституційних і технічних регламентів реалізують продукцію за цінами, нижчими рівня цін ХББВ у сфері регламентованого товароруху.

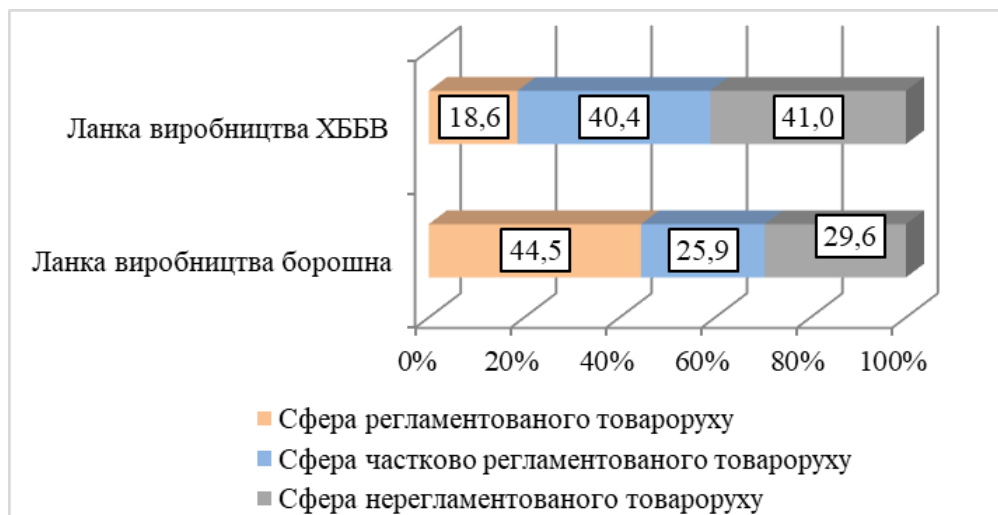

Рис. 3. Перерозподіл сфер регламентації товароруху в ланці виробництва ХББВ нетривалого зберігання у 2015–2020 рр., %

Джерело: розраховано авторами за даними статистичних та аналітичних видань [24; 28].

За даними експертів, ціни в непромисловій сфері внутрішнього хлібного ринку на 20–30 % нижчі, ніж у промисловій [7; 13]. Якщо припустити, що ціни на ХХБВ у сферах часткової регламентації та нерегламентованого товароруху нижчі ціни продукції в промисловій сфері на 10 і 20 % відповідно, можна дослідити зміни структури ланкової доданої вартості в розрізі трьох регламентаційних сфер (рис. 4).

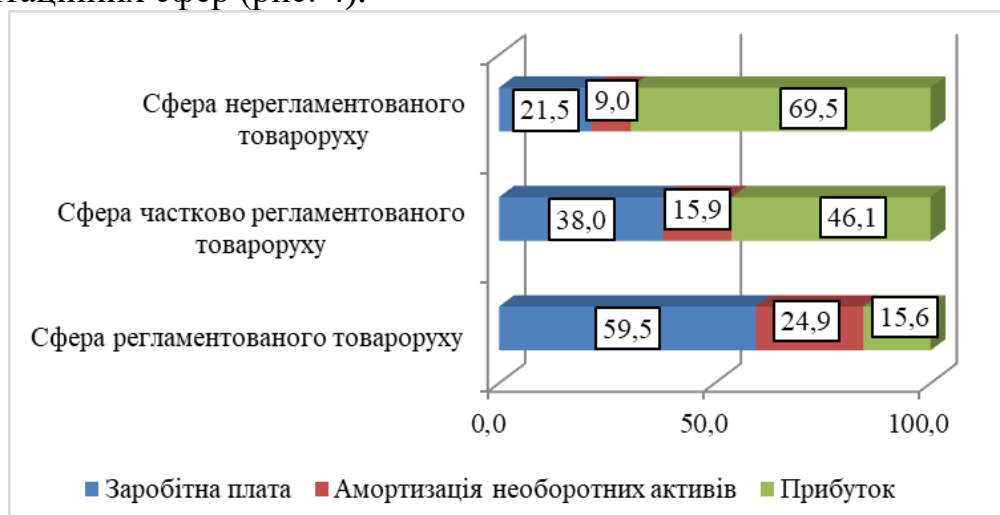

Рис. 4. Структура доданої вартості в ланці виробництва ХХБВ у розрізі сфер регламентації товароруху у 2020 р., %

Джерело: розраховано авторами за даними статистичних та аналітичних видань [24; 28].

За розрахунками, у сфері частково регламентованого товароруху частка прибутку в структурі доданої вартості становить 46,1 %, забезпечуючи рентабельність ХХБВ на рівні 12,5 % та частку доданої вартості у випуску продукції на рівні 24,0 %. У сфері нерегламентованого товароруху питома вага прибутку в 4,5 рази перевищує показник промислової сфери й становить 69,5 % (див. рис. 4), забезпечуючи при цьому рентабельність хлібобулочних виробів на рівні 33,3 % і частку доданої вартості у випуску продукції на рівні 36,0 %. Відтак, сформована у сферах частково / нерегламентованого товароруху структура доданої вартості відображає, передусім, економічні інтереси власників підприємств та дозволяє забезпечити розширене відтворення ресурсів у цих сферах.

Таким чином, емпіричні дослідження довели існування в межах суміжних сировинних і виробничих ланок ланцюга ринку ХХБВ сфер регламентованого, частково регламентованого та нерегламентованого товароруху, які різновекторно взаємодіють між собою, формуючи динамічну систему міжланкових взаємодій і зв'язків. Отже, першу гіпотезу доведено.

Одночасно із міжланковими взаємодіями суб'єктів різних сфер товароруху формуються внутрішньоланкові конкурентні відносини. Усередині переробних ланок триває конкурентна боротьба між суб'єктами трьох сфер товароруху, наслідком якої є податкові втрати для держави, втрати прибутку для промислових виробників, зниження якості (через порушення технічних регламентів), відтак, і безпеки хлібних продуктів для споживачів.

Вплив інститутів на формування відтворювальної логістики ринку. Ринкові ланцюги функціонують у певному інституційному середовищі, яке впливає на потокові процеси різних рівнів, стимулюючи або гальмуючи різні процеси за допомогою інституційно-економічних механізмів та інструментів. На думку М. Й. Маліка, кожний інститут слід розглядати як потенційно здатний до позитивних і негативних ефектів [26]. Наслідком деструктивного впливу інститутів на функціонування ланцюгів товарних ринків є інституційні «пастки». У ланці виробництва ХББВ ланцюга такою інституційною «пасткою» є зростання сфер частково регламентованого та нерегламентованого товароруху (див. рис. 3), яка підсилюється іншими «пастками» у ланцюзі, зокрема, не регламентованістю відносин між виробничою та торговельною ланками.

Наслідком дії механізму адміністративного цінового регулювання масових сортів хліба (до червня 2017 р.) стало зниження доходності промислових хлібопекарських підприємств (за період 2010–2020 рр. рівень рентабельності їх продукції не перевищував 5 %, у 2011–2012 рр. він становив лише 1,9 і 0,9 % відповідно [28], зменшення їх кількості (понад 25 %) унаслідок банкрутства або переходу до «тіньових» сфер ринку. Механізм цінового регулювання хлібної ланки був трансформований дією формальних інститутів щодо дерегуляції у сфері ціноутворення, зокрема, у червні 2017 р. було скасовано державне регулювання цін на продовольчі товари та послуги.

Практика свідчать про позитивний вплив такої інституційної зміни на функціонування, передусім, торговельної ланки ланцюга ринку ХББВ, суб'єкти якої отримали можливість установлювати торговельні надбавки на соціально значущі продукти, у т. ч. хліб, без нормативних обмежень. Водночас ця інституційна трансформація не змогла зупинити структурні дисбаланси у виробничій ланці та підвищити ефективність суб'єктів сфери регламентованого товароруху, про що свідчать статистичні та розрахункові дані (рис. 5).

Рис. 5. Динаміка індикаторів рентабельності продукції та податкомісткості доданої вартості в ланці виробництва ХББВ нетривалого зберігання
Джерело: укладено авторами Державної служби статистики України [28].

Незважаючи на скасування граничного рівня рентабельності продукції в 2017 р., промислові підприємства не змогли підвищити доходність виробництва, про що свідчить знижувальний тренд їхньої рентабельності за 2018–2020 рр. (див. рис. 5). Однією із головних причин є цінова конкуренція із суб'єктами сфер частково / нерегламентованого товароруху, яка виступає своєрідним «бар'єром», стримуючим зростання цін промислових хлібовиробників. Цінова дерегуляція не супроводжувалася певними інституційними змінами у сфері оподаткування соціально значущих хлібопекарських підприємств, про що свідчить відносно стабільна величина податкомісткості доданої вартості за 2015–2020 рр. (у середньому 0,34 грн/грн).

Можна стверджувати, що локальна інституційна зміна, не підкріплена додатковими інституційними механізмами й заходами, не спроможна забезпечити відтворювальний розвиток хлібного ринку України. У 2018–2020 рр. тенденція до зростання обсягів «тіньових» сфер товароруху в хлібній ланці продовжилася (див. рис. 5). Відтак, для підвищення ступеня стабілізувального впливу інституційних трансформацій на функціонування ринкових ланцюгів вартості доцільно впроваджувати не локальні, а системні інституційні нововведення, комплексно оцінювати їх трансформаційний вплив на потокові процеси ринку як у ланковому, так і ланцюговому вимірі.

В Україні відсутні формальні інститути, які б регламентували відносини між переробною та торговельною ланками ринкових ланцюгів на засадах паритетності й узгодження економічних інтересів їхніх суб'єктів. На практиці це призводить до нерівноправних міжланкових відносин, домінування фінансових інтересів великих роздрібних торговельних мереж, що контролюють збутову ланку, диктують товаровиробникам умови постачання й повернення товарів. Так, термін розрахунків роздрібних торговельних мереж за хлібну продукцію, термін реалізації якої не перевищує 3 діб, досягає 30–45 днів. Відтак, соціально орієнтовані хлібопекарські підприємства безвідсотково кредитують суб'єктів торговельної ланки в умовах недостатності власних інвестицій для відтворення ресурсів.

Формальними інститутами для вирішення проблеми нерівноправних економічних відносин між суб'єктами переробної та торговельної ланок ринкового ланцюга передбачено «розробку й прийняття Закону України «Про внутрішню торгівлю», основною метою якого є визначення правових та організаційних засад провадження торговельної діяльності, основ її державного регулювання, механізму реалізації державної політики у сфері торгівлі» [29]. Однак цей документ прийнято не було.

В умовах нестабільності для зниження волатильності цін на товари першої необхідності, у т. ч. хліб нетривалого зберігання, було прийнято низку формальних інститутів, однак вони не вирішили наявних проблем паритетної взаємодії суміжних ланок ринкового ланцюга. Постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» № 341 від

22.04.2020 р. «до складу соціально значущих товарів включено хліб пшенично-житній; декларування зміни роздрібних цін на нього здійснюється на 15 % – за 30 днів до початку застосування роздрібною ціни, на 10 % – за 14 днів, на 5 % – за три дні» [30].

На практиці відбуваються численні порушення положень Постанови № 341, що посилюють перерозподіл доданої вартості на користь торговельної ланки в ринковому ланцюзі. Це твердження доводять також дослідження О. В. Бокій у напрямі міждержавних порівнянь цін хліба. У 2017 р. вартість 1 кг пшеничного хліба в Україні становила 0,5 дол. США, Польщі – 0,6 дол. США, Угорщині – 1,2 дол. США, Франції – 1,6 дол. США [17]. Водночас співвідношення цін вітчизняного борошна та пшениці (1,3) було нижчим за аналогічний показник для країн близького зарубіжжя (1,6), що є наочним свідченням недоотримання доданої вартості в хлібній ланці логістичного ланцюга українського ринку зернових і хлібних продуктів.

Вплив інститутів на споживчу ланку ринкового ланцюга. Ціна продовольчих товарів впливає на купівельну спроможність населення та економічну доступність продовольства, що є одним із індикаторів національної продовольчої безпеки. Для України, незважаючи на найнижчу у Європі вартість хлібобулочних виробів, характерна також найнижча серед європейських країн купівельна спроможність населення (у перерахунку на хліб). Так, у 2017 р. купівельна спроможність українця становили лише 427 кг пшеничного хліба, тоді як у Білорусі цей показник досягав 544 кг, Угорщині – 817 кг, Франції – 1424 кг, Польщі – 1879 кг [17].

Споживча ланка агропродовольчих ланцюгів залишається найменш захищеною державою внаслідок відсутності в чинних інституційно-економічних механізмах такої важливої складової частини, як продовольчі дотації малозабезпеченим верствам населення, які успішно впроваджують у розвинених країнах, зокрема, США. У структурі грошових витрат домогосподарств України продовольчі товари займають 49,9 %, Європи – близько 20 % [28]. Важливою умовою відтворювально-логістичного розвитку переробних ланок ланцюга українського ринку ХХБВ є забезпечення платоспроможного попиту на якісну та екологічно безпечну продукцію промислових хлібопекарських підприємств. Дослідження впливу формальних інститутів на ступінь реалізації економічних інтересів учасників ринкового ланцюга засвідчило інституційну незахищеність інтересів, у першу чергу, соціально орієнтованих хлібовиробників і кінцевих споживачів. Як наслідок, економічна доступність продовольства знижується, посилюється цінова волатильність у логістичному ланцюзі ринку ХББВ, про що свідчить динаміка виробничих і споживчих індексів цін товарів (табл. 3).

За 2014–2020 рр. індекси цін реалізації зернових культур сільгосппідприємствами стабільно перевищували рівень індикаторів для виробництва борошна та хлібобулочної продукції (крім 2017 і 2019 рр.). У 2015 р. зростання цін зерна зумовило відповідне збільшення вартості

борошномельно-круп'яної та хлібної продукції (на 41,9 і 49,9 %). Однак у 2019 р. зменшення вартості сировини на 8,6 % не зупинило зростання цін у переробних ланках ринкового ланцюга (див. табл. 3). Порівняльний аналіз рівнів цінових індексів виробництва борошна та хліба свідчить про їх неоднорідні співвідношення в різні часові періоди. Так, у 2017–2019 рр. величина індексу цін ХББВ перевищувала показник для борошномельної продукції, що є свідченням випереджального зростання в структурі собівартості хліба енергоносіїв і логістичних витрат порівняно з основною сировиною; у 2020 р. співвідношення цінових індексів змінилося на протилежне.

Таблиця 3

Динаміка цінових індексів хлібної продукції та індексів заробітної плати в Україні, % до попереднього року

Показники	Роки						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
<i>Індекси цін виробників продукції</i>							
1. Виробництво продуктів борошно-мельно-круп'яної промисловості	118,0	141,9	113,4	109,3	107,3	108,5	112,0
2. Виробництво хліба та хлібобулочних виробів	113,6	149,9	111,6	114,5	114,6	112,2	105,7
3. Реалізація зернових культур	132,8	156,6	119,0	109,2	116,2	91,4	121,1
<i>Індекси споживчих цін</i>							
1. Хліб	111,9	154,8	109,9	115,4	119,0	117,7	106,4
2. Борошно пшеничне	112,9	168,5	98,7	108,3	113,0	113,6	102,0
<i>Індекси заробітної плати</i>							
1. Індекс номінальної заробітної плати	106,6	120,5	123,6	137,1	124,8	118,4	110,5
2. Індекс реальної заробітної плати (за даними Мінфіну України)	86,5	90,1	106,5	118,9	109,7	111,4	110,2

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України та Міністерства фінансів України [30, 31].

За 2016–2020 рр. індекси споживчих цін хліба були вищими рівня індикатора для пшеничного борошна (див. табл. 3), що підтверджує твердження про скорочення залежності між динамікою цінових змін товарів двох суміжних ланок ринкового ланцюга. У 2020 р. індекс споживчих цін борошна (106,4 %) був найнижчим за досліджуваний період, що досягалось, зокрема, дією нових інститутів в умовах пандемії [30] та тиском дискримінаційної політики роздрібних торговельних мереж.

Слід зазначити, що зниження волатильності цін на продукти харчування є одним із важливих завдань Цілі сталого розвитку 2 «Подолання голоду, розвиток сільського господарства» в Україні. Цільовим значенням індикатора споживчих цін на 2025 р. є 105 % [32]. Відтак, за групою зернових і хлібних продуктів у 2015–2020 рр. цільовий індикатор не досягнуто (крім цінового індексу борошна у 2020 р.).

За досліджуваний період індекс реальної заробітної плати, що характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати українців, був нижчим рівня споживчих цін хліба (крім 2017 і 2020 рр. – див.

табл. 3). Це свідчить про падіння купівельної спроможності населення, незважаючи на низький рівень цін вітчизняного хліба порівняно з європейськими країнами, та доводить необхідність державної підтримки соціально незахищених верств населення на основі використання кращих іноземних практик.

Інституційний механізм відтворювально-логістичного розвитку ринку. Наявні диспропорції в розвитку сфер регламентованого й нерегламентованого товароруху та значні втрати податкових надходжень у «тіньових» сферах ринку, які могли б стати вагомим джерелом інвестицій для технічної модернізації хлібопекарських підприємств на інноваційній основі, зумовлюють необхідність розробки інституційного механізму відтворювально-логістичного розвитку ринку хліба та хлібобулочних виробів. Його структурну модель представлено на рис. 6.

Рис. 6. Структурна модель інституційного забезпечення відтворювальної логістики ринку хліба та хлібобулочних виробів

Джерело: авторська розробка.

За результатами дослідження авторами виділено два головні інституційні завдання розвитку українського ринку: інтеграція сфер частково / нерегламентованого товароруху до сфери регламентованого товароруху та забезпечення паритетності розподілу доходів між виробничою і торговельною ланками ринкового ланцюга. Перше завдання є системним, оскільки впливає як на розвиток ринків борошна та хліба, так і стан продовольчої безпеки через

показники якості й економічної доступності продукції. Його поетапне виконання потребує узгоджених дій державних і профільних інституцій.

Першим етапом може стати посилення системи ринкового нагляду з використанням найкращих європейських практик, удосконалення системи технічного регулювання. Наступним етапом має стати реформування системи статистичного обліку шляхом розширення кола ринкових суб'єктів, які мають звітувати щодо обсягів виробництва ХХБВ у натуральному вимірі; передусім це стосується супермаркетів і малих суб'єктів господарювання (див. рис. 6).

Одним із адміністративних заходів, цілеспрямовано зорієнтованим на скорочення обсягів сфери нерегламентованого товароруху, є обов'язкова сертифікація продукції хлібопекарських підприємств. В Україні більшість пекарень «тіньової» сфери не має лабораторій для контролю якості вхідної сировини та готової продукції, що істотно знижує параметри безпеки та якості ХХБВ. Усвідомлення покупцями реальної загрози їхньому здоров'ю від споживання такої продукції, проведення інформаційної кампанії щодо впливу «тіньового» виробництва хліба на здоров'я населення, продовольчу безпеку, розвиток офіційного ринку може зменшити попит на «тіньову» продукцію на користь якісного хліба. У цьому аспекті активізується дія неформальних інститутів, які через взаємодію з правовими інститутами можуть позитивно вплинути на процес «детінізації» хлібного ринку. Цьому сприятиме також узгоджена діяльність державних, профільних і міжнародних інституцій.

Друге інституційне завдання орієнтовано на забезпечення паритетного розподілу доходів між виробничою і торговельною ланками ринкового ланцюга для зменшення фінансових диспропорцій. На погляд авторів, вирішення цієї проблеми перебуває в законодавчій площині, а саме розробці та прийнятті Закону України «Про внутрішню торгівлю», де «чітко визначені строки розрахунків торгових мереж за групою соціально значущих продовольчих товарів (до 10 робочих днів) та штрафні санкції за їх порушення» [29].

Висновки. Ринок хліба та хлібобулочних виробів є одним із стратегічних ринків України, що забезпечує її продовольчу безпеку, соціальну стабільність у суспільстві, податкове наповнення бюджету. У сучасних умовах розвиток цього ринку залежить від відтворювальних процесів, що протікають у сферах регламентованого, частково й нерегламентованого товароруху, взаємодіють між собою та динамічно змінюються під впливом інституційних трансформацій. Для забезпечення достовірності ринкового аналізу та ефективності управлінських рішень, які приймають на основі його результатів, виникає необхідність у розробці нових методичних підходів до діагностики обігу продукції у сферах нерегламентованого товароруху ринкового ланцюга.

У дослідженні вперше запропоновано методичний підхід до діагностики обігу продукції у сферах регламентованого, частково й нерегламентованого товароруху переробних ланок ринкового ланцюга на основі синтезу статистичних, ринкових й експертних методів. Використовуючи цей підхід, встановлено тенденцію значного скорочення обсягів виробництва ХХБВ у

сфері регламентованого товароруху з 2264 тис. т у 2005 р. до 750,3 тис. т у 2020 р. (на 66,3 %), динамічне зростання обсягів споживання хліба, виробленого у сферах частково й нерегламентованого товароруху (з 61,2 до 81,4 % відповідно). Подальша декомпозиція потокових процесів показала приблизно однакові частки виробництва продукції в цих сферах (40,4 і 41 % відповідно).

Доведено, що зростання попиту на пшеничне борошно у сфері частково та нерегламентованого товароруху хлібної ланки стимулювало розвиток аналогічних сфер у суміжній борошняній ланці ринкового ланцюга. За розрахунками, у 2020 р. обсяг виробництва борошна у сфері частково регламентованого товароруху становив 1256 тис. т (37,3 % від загального показника), нерегламентованого товароруху – 615 тис. т (18,2 %). На підставі емпіричних досліджень доведено гіпотезу про взаємодію трьох сфер товароруху суміжних переробних ланок (виробництва борошна та хліба) ринкового ланцюга, наслідком якої є формування динамічної системи міжланкових взаємодій і зв'язків, що чинить значний вплив на відтворювальну логістику ринку. Показано відмінності в структурі доданої вартості хлібобулочних виробів у розрізі різних сфер товароруху. У сфері регламентованого товароруху в структурі доданої вартості домінує заробітна плата (59,5 %), у сферах частково й нерегламентованого товароруху – прибуток (46,1 і 69,5 % відповідно), забезпечуючи розширене відтворення ресурсів у цих сферах. Наголошено на конкурентних відносинах між суб'єктами трьох сфер товароруху всередині переробних ланок, наслідками яких є втрата прибутку промисловими підприємствами, зниження якості й безпеки продукції.

Доведено, що інституційне забезпечення розвитку переробної та торговельної ланок ланцюга ринку зернових і хлібних продуктів чинить трансформаційний вплив на функціонування усіх трьох сфер товароруху та стимулює зростання обсягів сфер частково регламентованого й нерегламентованого товароруху в ланці виробництва хліба та хлібобулочних виробів нетривалого зберігання в Україні. Скасування у 2017 р. адміністративного регулювання цін на продовольчі товари не змогло призупинити структурні дисбаланси в ланці виробництва хліба, які посилилися в наступний період 2018–2020 рр. Водночас така інституційна зміна відповідала економічним інтересам суб'єктів торговельної ланки, які отримали можливість нерегульованого формування торговельних надбавок. Проведений аналіз засвідчив перерозподіл сформованої в ринковому ланцюзі доданої вартості на користь торговельної ланки, що призводить до втрати доходів, передусім, суб'єктів регламентованих сфер товароруху переробних ланок та споживачів. Установлено, що інституційні трансформації були несистемними, непослідовними та одиничними, відтак, вони не забезпечили рівноправність економічних відносин між суб'єктами переробних і торговельних ланок ринкового ланцюга, не передбачили пов'язаних заходів підтримки виробників і споживачів соціально значущого продукту, не стимулювали розвиток

відтворювальної логістики хлібного ринку України.

Модель інституційного забезпечення відтворювальної логістики ринку хліба та хлібобулочних виробів, розроблена авторами, орієнтована на інтеграцію нерегламентованих сфер переробних ланок до сфер регламентованого товароруху шляхом посилення системи ринкового нагляду, сертифікації продукції, активізації дії неформальних інститутів, тісного співробітництва державних, профільних і міжнародних інституцій, а також шляхом забезпечення паритетності розподілу доходів між переробною і торговельною ланками через упровадження Закону України «Про внутрішню торгівлю». Практична реалізація цієї моделі сприятиме зменшенню структурних диспропорцій у ринковому ланцюзі, зростанню кількості підприємств, працівників та обсягу виробництва у сфері регламентованого товароруху, притоку інвестицій у розвиток переробної ланки, генеруванню соціального, відтворювального та податкового ефектів у ринковому ланцюзі.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в розвитку теоретико-методичних засад відтворювальної логістики товарного ринку шляхом введення та інтерпретації категорій регламентованого та нерегламентованого товароруху, розробки методичного підходу до діагностики обігу продукції у сферах регламентованого й нерегламентованого товароруху на основі синтезу статистичного, ринкового та експертного методів, а також в обґрунтуванні структурної моделі інституційного забезпечення відтворювальної логістики хлібного ринку у двоєдності інституційних завдань і регуляторних механізмів. Теоретичне значення результатів дослідження передбачає розвиток положень інституційної теорії в ринковому вимірі, практичне – впровадження в управлінську діяльність державних органів влади в ході реформування інституційного механізму регулювання хлібного ринку України. Перспективами подальших досліджень є розширення завдань і компонентів інституційного механізму регулювання ринку ХХБВ, а також його адаптація до процесів відтворення інших стратегічних продовольчих ринків країни.

Список використаних джерел

1. Міністерство економіки, торгівлі та сільського господарства України. Загальні тенденції «тіньової» економіки України у січні–березні 2020 р. URL: <https://me.gov.ua/old/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki&isSpecial=true>.
2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 3.05.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.
3. Irtysheva I., Ponomarova M., Dolzhykova I. Conceptual fundamentals of development of the food security system. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5. No. 2. Pp. 57–64. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-57-64>.
4. Nassirou Ba M. Strategic agricultural commodity value chains in Africa for increased food: the regional approach for food security. *Agricultural Sciences*. 2016. Vol. 7. No. 9. Pp. 549–585. <https://doi.org/10.4236/as.2016.79055>.

5. Samuel F., Eyinla T., Oluwaseun A., Leshi O., Brai B., Afolabi W. Food access and experience of food insecurity in Nigerian households during the COVID-19 lockdown. *Food and Nutrition Sciences*. 2021. Vol. 12. No. 11. Pp. 1062–1072. <https://doi.org/10.4236/fns.2021.1211078>.
6. Kaltalioglu M., Soytaş U. Volatility spillover from oil to food and agricultural raw material markets. *Modern Economy*. 2011. Vol. 2. No. 2. Pp. 71–76. <https://doi.org/10.4236/me.2011.22011>.
7. Tracy M. Food and agriculture in a market economy. An introduction to theory, practice and policy, editura APS. Agricultural policy studies, La Hutte, Bruxells, 1996. 100 p.
8. Sexton R. J., Zhang M. An assessment of the impact of food industry market power on U.S. consumers. *Agribusiness*. 2001. Vol. 17. Is. 1. Pp. 59–79. [https://doi.org/10.1002/1520-6297\(200124\)17:1<59::AID-AGR1003>3.0.CO;2-D](https://doi.org/10.1002/1520-6297(200124)17:1<59::AID-AGR1003>3.0.CO;2-D).
9. Peter E., Weisz M. Recent trends in the food trade sector of Hungary, the example of the lake Balaton resort area. *Journal of Central European Agriculture*. 2007. Vol. 8. Is. 3. Pp. 381–396. URL: <https://hrcak.srce.hr/19608>.
10. Blackwell R. D., Miniard P. W., Engel J. F. Consumer Behaviour. Dryden Press, Harcourt College Publishers, Ft. Worth, Texas, 2001. 944 p. URL: [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1839930](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1839930).
11. Buckley M., Cowan C., McCarthy M. The convenience food market in Great Britain: convenience food lifestyle (CFL) segments. *Appetite*. 2007. Vol. 49. Is. 3. Pp. 600–617. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2007.03.226>.
12. Fugate B. S. The role of logistics in the market orientation process: PhD dissertation. University of Tennessee, 2006. 268 p. URL: https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3192&context=utk_graddiss.
13. Bilovol R., Chaikina A. Improving marketing logistics management of enterprises of agro-industrial complex. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2016. Vol. 2. No. 5. Pp. 16–21. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2016-2-5-16-21>.
14. Sakovska O. Agricultural cooperation: experience of foreign countries for Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. No. 1. Pp. 118–124. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-1-118-124>.
15. Nikishyna O., Bondarenko S., Zerkina O. Methodical provisions for evaluating the effectiveness of agrarian producers and their cooperative associations in the production and logistics chain. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. Is. 5. Pp. 209–216. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-209-216>.
16. Rivera-Basques L. Upgrading process in global value chains: evidence from Latin American countries. *Technium Social Sciences Journal*. 2022. Vol. 32. Is. 1. Pp. 359–375. <https://doi.org/10.47577/tssj.v32i1.6673>.
17. Бокій О. В. Ціни на хліб та купівельна спроможність населення в Україні і світі. *Продовольчі ресурси*. 2018. № 10. С. 41–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2018_10_7.
18. Бокій О. В., Коваленко О. В., Печенога О. П. Ринок хлібобулочних і

макаронних виробів: потреби суспільства та потенціал забезпечення. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2014. 96 с.

19. Коваль Н. В. Стан та перспективи розвитку ринку хліба та хлібобулочних виробів Київської області. *Агросвіт*. 2014. № 3. С. 21–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2014_3_5.

20. Коваленко Л. А. Конкуренція у хлібобулочній промисловості України. *Науковий вісник ХДУ. Сер.: Економічні науки*. 2015. Вип. 12(1). С. 112–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2015_12%281%29_29.

21. Навольська Н. В. Дослідження ринку хліба і хлібобулочних виробів в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 11. С. 438–441. URL: <http://global-national.in.ua/archive/11-2016/93.pdf>.

22. Новойтенко І. В., Малиновський В. В. Стан та основні тренди розвитку хлібопекарської промисловості України. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.52>.

23. Бондаренко І. Тіньовий ринок хліба в Україні оцінюється в 63 %. URL: <https://ukrbiznes.ub.ua/news/32894-tinovyiy-rinok-hliba-v-ukrayini-ocinyuetsya-v-63.html>.

24. 8 трендів, які визначають майбутнє хлібного ринку. URL: <https://mind.ua/publications/20208077-8-trendiv-yaki-viznachayut-majbutne-hlibnogo-rinku>

25. В Україні названо обсяги тіньового ринку борошна. URL: <https://agronews.ua/news/v-ukraini-nazvano-obsiahy-tinovoho-rynku-boroshna>.

26. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки. *Економіка АПК*. № 7. С. 169–176. URL: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2011/2011_07/11_07_21.pdf.

27. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5.12.2007 р. № 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text>.

28. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

29. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про внутрішню торгівлю»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7.10.2009 р. № 1200-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2009-%D1%80#Text>.

30. Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 р. № 341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2020-%D0%BF#Text>

31. Індекс реальної заробітної плати. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/index/>

32. Цілі сталого розвитку: Україна: національна доповідь. Київ: Мінекономрозвитку і торгівлі, 2017. 176 с. URL: <https://merp.gov.ua>.

References

1. Ministry of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2021). *General trends of the “shadow” economy of Ukraine in January–March 2020*. Available at: <https://me.gov.ua/old/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki&isSpecial=true>.
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.
3. Irtysheva, I., Ponomarova, M., & Dolzhykova, I. (2019). Conceptual fundamentals of development of the food security system. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(2), 57–64. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-57-64>.
4. Nassirou Ba, M. (2016). Strategic agricultural commodity value chains in Africa for increased food: the regional approach for food security. *Agricultural Sciences*, 7(9), 549–585. <https://doi.org/10.4236/as.2016.79055>.
5. Samuel, F., Eyinla, T., Oluwaseun, A., Leshi, O., Brai, B., & Afolabi, W. (2021). Food access and experience of food insecurity in Nigerian households during the COVID-19 lockdown. *Food and Nutrition Sciences*, 12(11), 1062–1072. <https://doi.org/10.4236/fns.2021.1211078>.
6. Kaltalioglu, M., & Soytas, U. (2011). Volatility spillover from oil to food and agricultural raw material markets. *Modern Economy*, 2(2), 71–76. <https://doi.org/10.4236/me.2011.22011>.
7. Tracy, M. (1996). *Food and agriculture in a market economy. An introduction to theory, practice and policy*, editura APS. Agricultural Policy Studies, La Hutte, Bruxells.
8. Sexton, R. J., & Zhang, M. (2001). An assessment of the impact of food industry market power on U.S. consumers. *Agribusiness*, 17(1), 59–79. [https://doi.org/10.1002/1520-6297\(200124\)17:1<59::AID-AGR1003>3.0.CO;2-D](https://doi.org/10.1002/1520-6297(200124)17:1<59::AID-AGR1003>3.0.CO;2-D).
9. Peter, E., & Weisz, M. (2007). Recent trends in the food trade sector of Hungary, the example of the lake Balaton resort area. *Central European Agriculture*, 8(3), 381–396. Available at: <https://hrcak.srce.hr/19608>.
10. Blackwell, R. D., Miniard, P. W., & Engel, J. F. (2001). *Consumer Behaviour*. Dryden Press, Harcourt College Publishers, Ft. Worth, Texas. Available at: [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1839930](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1839930).
11. Buckley, M., Cowan, C., & McCarthy, M. (2007). The convenience food market in Great Britain: convenience food lifestyle (CFL) segments. *Appetite*, 49(3), 600–617. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2007.03.226>.
12. Fugate, B. S. (2006). *The role of logistics in the market orientation process* (PhD thesis). University of Tennessee. Available at: https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3192&context=utk_graddiss.
13. Bilovol, R., & Chaikina, A. (2016). Improving marketing logistics

management of enterprises of agro-industrial complex. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2(5), 16–21. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2016-2-5-16-21>.

14. Sakovska, O. (2020). Agricultural cooperation: experience of foreign countries for Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6(1), 118–124. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-1-118-124>.

15. Nikishyna, O., Bondarenko, S., & Zerkina, O. (2018). Methodical provisions for evaluating the effectiveness of agrarian producers and their cooperative associations in the production and logistics chain. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(5), 209–216. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-209-216>.

16. Rivera-Basques, L. (2022). Upgrading process in global value chains: Evidence from Latin American countries. *Technium Social Sciences Journal*, 32(1), 359–375. <https://doi.org/10.47577/tssj.v32i1.6673>.

17. Boki, O. (2018). Bread prices and purchasing power of the population in Ukraine and the world. *Food resources*, 10, 41–48. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2018_10_7.

18. Boki, O. V., Kovalenko, O. V., & Pechenoga, O. P. (2014). *Rynok khlibobulochnykh i makaronnykh vyrobiv: potreby suspilstva ta potentsial zabezpechennia [Bakery and pasta market and supply potential]*. Kyiv, NSC “IAE”.

19. Koval, N. (2014). Status and prospects of the market of bread and bakery products of Kyiv region. *Agrosvit*, 3, 21–27. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2014_3_5.

20. Kovalenko, L. (2015). Competition in the bakery industry of Ukraine. *Scientific Bulletin of Kherson State University. “Economic Sciences”*, 12(1), 112–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2015_12%281%29__29.

21. Navolska, N. (2016). Research of the market of bread and bakery products in Ukraine. *Global and National Problems of Economy*, 11, 438–441. URL: <http://global-national.in.ua/archive/11-2016/93.pdf>.

22. Novoitenko, I., & Malinovsky, V. (2020). Status and main trends in the development of the baking industry of Ukraine. *Efficient economy*, 11. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.52>.

23. Bondarenko, I. (2019). The shadow bread market is estimated at 63 %. Available at: <https://ukrbiznes.ub.ua/news/32894-tinoviy-rinok-hliba-v-ukrayini-ocinyuetsya-v-63.html>.

24. Eight trends that determine the future of the grain market (2020). Available at: <https://mind.ua/publications/20208077-8-trendiv-yaki-viznachayut-majbutne-hlibnogo-rinku>.

25. In Ukraine, called the volume of the “shadow” flour market (2019). Available at: <https://agronews.ua/news/v-ukraini-nazvano-obsiah-y-tinovoho-ryнку-boroshna>.

26. Malik, M., & Shpikulyak, O. (2011). Institutions and institutions in the development of the agricultural sector of the economy. *Economika APK*, 7, 169–176. Available at: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2011/2011_07/11_07_21.pdf.

27. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007). Resolution of the Cabinet of

Ministers of Ukraine “Some issues of food security”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text>.

28. State Statistics Service of Ukraine (2022). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

29. Cabinet of Ministers of Ukraine (2009). Concept of the draft Law of Ukraine “On Internal Trade”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2009-%D1%80#Text>.

30. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On measures to stabilize prices for goods of significant social significance, goods for anti-epidemic purposes”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2020-%D0%BF#Text>.

31. Index of real wages (2020). Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/index>.

32. Sustainable Development Goals: Ukraine: National Report (2017). Kyiv, Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine.

Citation:

Стиль – ДСТУ:

Зеркіна О., Нікішина О., Бондаренко С., Маковоз О., Дурбалова Н. Інституційне забезпечення формування відтворювальної логістики на ринку хліба та хлібобулочних виробів України. *Agricultural and Resource Economics*. 2022. Vol. 8. No. 3. Pp. 153–177. <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.03.08>.

Style – APA:

Zerkina, O., Nikishyna, O., Bondarenko, S., Makovoz, O., & Durbalova, N. (2022). Institutional support for formation of reproductive logistics on the bread and bakery market of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics*, 8(3), 153–177. <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.03.08>.